

Рецензент: Краснокутська Н.С., д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту та оподаткування НТУ «ХП»

8.09.2015

УДК 330.143:330.8

Мужайло Василь

М. І. ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ ПРИРОДУ ПРИБУТКУ

У статті на основі проведеного системного аналізу розкрито історичну генезу економічної категорії «прибуток» від самих перших уявлень про його соціально-економічний зміст до сучасних концепцій прибутку. Важливим є те, що в статті розглянуто погляди на прибуток не тільки зарубіжних, але і вітчизняних вчених, зокрема, М.І Туган-Барановського, найбільш відомого серед наукової світової спільноти українського економіста, який розглядав категорію прибутку («яку всі знають, але розуміють по-різному»), як надзвичайно благодатний ґрунт для обговорення і дискусій. Проведене дослідження наукових напрацювань вченого продемонструвало, що М.І. Туган-Барановський мав власні, оригінальні погляди на прибуток, який, на його думку, не є неоплаченою долею цінності, і не є надлишком цінності, а є долею капіталістів у загальному продукті, розмір якої визначається класовою боротьбою, і що він активно полемізував з деякими висновками марксової теорії прибутку. Викладений у статті матеріал обґрунтовано показує, що великою заслугою М. Туган-Барановського є також і те, що, на його думку, в реальних умовах господарювання слід розрізняти прибуток підприємства і прибуток підприємця, тобто власника підприємства. Виходячи з цих позицій, вчений підкреслює необхідність не просто розмірковувати про природу і внутрішній зміст прибутку, але і звертає увагу на методику його розрахунку, механізм визначення чистого прибутку підприємства.

Ключові слова: теорія, прибуток, вартість, цінність, капітал, дохід, витрати.

М.И.ТУГАН-БАРАНОВСКИЙ О СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРИРОДЕ ПРИБЫЛИ

В статье на основе проведенного системного анализа раскрыто исторический генезис экономической категории «прибыль» от самих первых представлений о ее социально-экономической сущности до современных концепций. Важным является то, что в статье рассмотрены взгляды на прибыль не только зарубежных, но и отечественных ученых, в частности, М. И. Туган-Барановского, наиболее известного среди мирового научного сообщества украинского экономиста, который рассматривал категорию прибыли («которую все знают, но понимают по разному»), как чрезвычайно благодатную почву для обсуждения и дискуссий. Проведенное исследование научных работ ученого продемонстрировало, что М. И. Туган-Барановский имел собственные, оригинальные взгляды на прибыль, которая, в его понимании, не является неоплаченной долей ценности и не является излишком ценности, а является долей капиталистов в общем продукте, размер которой определяется классовой борьбой, и что он активно дискутировал с некоторыми выводами и положениями марксистской теории прибыли.

Изложенный в статье материал убедительно показывает, что большой заслугой М. Туган-Барановского является также и то, что, по его мнению, в реальных условиях хозяйствования следует различать прибыль предприятия и прибыль предпринимателя, то есть собственника предприятия. Исходя из этих предположений, ученый подчеркивает необходимость не просто размышлять о природе и внутренней сущности прибыли, но и обращает внимание на методику ее расчета, механизм определения чистой прибыли предприятия.

Ключевые слова: теория, прибыль, стоимость, ценность, капитал, доход, издержки.

M. I. TUGAN-BARANOVSKY ABOUT A SOCIO- ECONOMIC NATURE OF PROFIT

The article reveals the historical genesis of the economic category of "profit" from the first notions about its socio-economic nature to modern concepts on the basis of the system analysis. Importantly, the article

discusses the views on the profit of not only foreign, but also domestic scientists, in particular, M. I. Tugan-Baranovsky, the most famous Ukrainian economist among the global scientific community, who considered the category of profit («which everyone knows, but understands differently»), as an extremely fertile ground for discussion and debate. The study of the scientific achievements of the scientist demonstrated that M. I. Tugan-Baranovsky had its own, original views on profit, which, in his understanding, is not an unpaid part of value and is not a surplus of value, but the share of capitalists in the total product, the amount of which is determined by class struggle, and that he actively debated with some findings and postulates of Marxist theory of profit. The paper clearly shows that the great achievement of M. Tugan-Baranovsky is also the fact that, in his opinion, in the real economic conditions the distinction between profit of the enterprise and profit of the entrepreneur, i.e. the owner of the company, needs to be made. Proceeding from these assumptions, the scientist stresses the need of not only reflecting on the essence and the inward nature of profit but also draws attention to the methodology of its calculation, the mechanism of determination of the net profit of the enterprise.

Keywords: theory, profit, value, capital, income, costs.

Вступ. Серед великої кількості проблем, дослідженням яких займається економічна теорія, теорію прибутку економісти характеризують як одну з найбільш складних, що постійно розвивається, доповнюється та збагачується. Категорія «прибуток» нерозривно пов'язується з такими категоріями як дохід, капітал, відсоток, рента та багатьма іншими. Прибуток є головною метою підприємницької діяльності, критерієм ефективності та основним внутрішнім джерелом формування фінансових ресурсів підприємства. У практиці ж господарювання ця категорія не представляє нічого складного і у всіх країнах світу з ринковою економікою кількісна величина прибутку визначається як різниця між загальною виручкою від реалізації товарів та послуг і сукупними витратами.

Постановка проблеми. Дослідження соціально-економічної сутності прибутку бере свій початок ще з XVII ст. і продовжується по сьогодні. Першою спробою його більш менш наукового пояснення в економічній науці належала меркантилістам у XVI – XVII ст.

Виходячи з суто зовнішнього, поверхового сприйняття дійсності вони вважали, що прибуток виникає у сфері обігу, у зовнішній торгівлі і є результатом продажу товарів значно дорожче, ніж їх придбання.

У свій час, вже у XVIII ст., фізіократи перенесли проблему отримання прибутку із сфери обігу у сферу виробництва. Однак вони вважали, що прибуток створюється лише в землеробстві, де під впливом сил природи відбувається зростання вартостей понад витрати виробництва.

Засновники класичної англійської політичної економії В. Петті, А. Сміт та Д. Рікардо внесли найбільший вклад у розробку теорії прибутку. Так, виходячи із трудової теорії вартості, А.Сміт визначав прибуток як вирахування із продукту праці, пов'язуючи виникнення цього виду доходу із появою капіталу та найманої праці. А, наприклад, Д. Рікардо трактував його як надлишок вартості понад заробітну плату, вважаючи незаперечним той факт, що робітник своєю працею створює вартість набагато більшу, ніж ту, яку отримує.

Згідно трудової теорії К. Маркса, вартість усякого товару, виробленого в умовах капіталістично-організованої структури виробництва, містить у собі вартість спожитих засобів виробництва, вартість робочої сили і додаткову вартість. І хоча додаткова вартість виникає лише завдяки функціонуванню робочої сили (змінний капітал), на поверхні явищ вона виступає як породження усього функціонуючого капіталу (постійного і змінного). Додаткова вартість, представлена таким чином, приймає перетворену форму прибутку. Отже, згідно К. Марксу, прибуток є теж саме, що і додаткова вартість, але тільки в затемненій, завуальованій формі, що перекручує її справжній зміст і походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прибуток, його соціально-економічний зміст в сучасних умовах досліджується в теорії маржиналізму, у працях представників кейнсіансько-неокласичного синтезу та інституціоналізму. На думку, наприклад, А. Маршала прибуток складається із двох самостійних видів винагороди факторів виробництва – підприємницького доходу та відсотка (1). Й. Шумпетер вважав, що прибуток є результатом здійснення нових сполучень виробничих факторів, як винагорода за новаторство (2), а за твердженням Ф. Найта, прибуток – це плата за ризик, якому піддається підприємець (3).

Відомий американський економіст П. Самуельсон прибуток визначав як безумовний дохід від факторів виробництва, як винагорода за підприємницьку діяльність, технічні нововведення й удосконалення, за уміння ризикувати в умовах невизначеності, як монопольний дохід, як естетичну категорію (4).

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Усі приведені точки зору про прибуток належать західним економістам. Але не можна забувати, що суттєвий внесок у дослідження внутрішньої природи прибутку зробили і вітчизняні вчені. До них, перш за все, слід віднести М. І. Зібера, М. І. Туган-Барановського, С. Ф. Покропивного, Є. Є. Слуцького та інших. Їх розробки у науковій думці висвітлені вкрай недостатньо.

Мета статті - всебічно проаналізувати наукові напрацювання М.І.Туган-Барановського, його дослідження сутності та соціально-економічної природи прибутку, чистого прибутку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з найбільш відомих і знаних у світовому науковому товаристві українських економістів є М. І. Туган-Барановський. Круг його наукових інтересів є надзвичайно широким і дуже різноманітним. Це і теорія криз та циклів, теорії кооперації та розподілу, теорія вартості і граничної корисності тощо. Саме в його працях були найкраще представлені ідеї маржиналізму. Стверджуючи, що теорія граничної корисності лише суб'єктивна, а трудова теорія лише об'єктивна, вчений робить висновок про їх взаємодоповнюваність. Виходячи із синтезу трудової теорії вартості та теорії граничної цінності, основи якої були закладені ще в 1890 році і викладені у праці «Вчення про граничну корисність», М. Туган-Барановському вдалося подолати обмеженість матеріалістичного детермінізму в тлумаченні заробітної плати, позичкового відсотку, прибутку тощо.

Відразу слід зазначити, що категорію «прибуток», яку, за словами вченого, «всі добре знають, але розуміють по різному», М. І. Туган-Барановський вважав вкрай благодатним ґрунтом для обговорення та дискусій. Причина цього - її надзвичайна многогранність і багатоаспектність.

На думку вченого, прибуток, говорячи об'єктивно, не є неоплаченою долею цінності, створеною працею, і не є надлишком цінності, створеною капіталом. Прибуток в його розумінні – це доля

капіталістів у загальному продукті, доля, розмір якої визначається класовою боротьбою між капіталістами і найманими робітниками, соціальними відносинами за рамками ринку.

Розподіл національного доходу, з точки зору великого вченого, залежить, передусім, від взаємозалежності між різними соціальними групами і класами. Головним у цьому його розумінні було те, що організований робітничий клас зможе добитися суттєвого підвищення своєї заробітної плати. У свою чергу, ділові кола заплатять за таке підвищення зниженням своїх прибутків.

В той же час, в теорії розподілу, яка найповніше викладена М. Туган-Барановським в його праці «Соціальна теорія розподілу», вчений приходить до висновку, що зростання продуктивності праці може привести до підвищення заробітної плати і прибутку одночасно, пом'якшуючи тим самим класові суперечності. З цих позицій він також заперечує висновки марксизму про абсолютне зубожіння робітничого класу в процесі еволюційного розвитку капіталізму. В деякій мірі, саме ці та інші економічні та соціальні висновки вченого є однією з причин забуття його напрацювань в колишньому СРСР, де догматизований марксизм був пануючою державною політикою.

Проте, якщо заробітну плату вчений розглядав як одну з необхідних умов самого процесу виробництва, то прибуток він визначав як суто соціальне явище, як історичну категорію, соціальною основою якої є приватна власність на матеріальні умови виробництва, як дохід, заснований на капіталістичній експлуатації. Як писав М.І. Туган-Барановський, «прибуток – наріжний камінь капіталістичної господарської системи, і доводячи його непотрібність, ми сприяємо коливанню основ сучасного громадського порядку». І далі вчений продовжує: «Прибуток, отже, є явище соціальне, в якому отримують своє вираження відношення панування і залежності в сучасному класовому суспільстві» [5, с. 58].

До речі, вчений з принципових питань активно полемізував з деякими висновками марксистського вчення, хоча і зазначав, що відноситься до К.Маркса не як супротивник, але і не як учень. У 1905 році великий економіст опублікував свої «Теоретичні основи марксизму», де, зокрема, спростовував марксистську теорію падіння середньої норми прибутку. На його думку, матеріалістична доктрина вирівнювання прибутків внаслідок різної органічної будови капіталу є

надуманою і ні «найменшим чином не відповідає дійсності», оскільки «початкові» норми прибутку у різних галузях теж не залежать від цієї будови. Товарні ціни (а відтак і процент прибутку), за дослідженнями вченого, складаються на основі не абсолютної трудової вартості, яка, за його власним зізнанням «необхідна для того, щоб теорія експлуатації не висіла у повітрі», а на основі капіталістичних витрат виробництва, структура яких для капіталіста не має значення. [6, с. 153].

Як відомо, виходячи із марксової теорії, джерелом прибутку є лише змінний капітал; постійний же капітал відіграє при його створенні пасивну роль. За спостереженнями М. І. Туган-Барановського, ніякої різниці стосовно утворення прибутку між постійним і змінним капіталом помітити неможливо: прибутки підприємств з відносно більшою часткою змінного капіталу не є вищими, ніж прибутки підприємств, де переважає капітал постійний. «Я показав, - писав М.Туган-Барановський, - що суспільний процент прибутку настільки мало залежить від будови суспільного капіталу, як і процент прибутку в окремих галузях виробництва». І далі. «Заміщення живої праці матеріальними засобами виробництва не в силі, самі по собі, знизити процент прибутку: цей процент підвищується або знижується залежно від зміни продуктивності праці, але зовсім незалежно від розподілу суспільного капіталу на постійну і змінну частину».[6, с. 152].

Взагалі, норма прибутку, на думку вченого, визначається такими чинниками:

- продуктивністю суспільної праці;
- співвідношенням соціальних сил капіталістів і найманих працівників;
- швидкістю обороту суспільного капіталу.

М. І. Туган-Барановський був впевнений, і в цьому його велика заслуга, що в реальних умовах господарювання слід розрізняти прибуток підприємства і прибуток підприємця, тобто власника підприємства. На його думку, прибуток підприємства не залежить від процентів по позикам, які лежать на останньому: натомість прибуток підприємця, безумовно, напряду залежить від них. Наприклад, підприємство з високим прибутком може нічого не давати своєму власнику, якщо він весь «підє у кишеню кредитору». Це розмежування

вчений ілюструє дуже простим і переконливим прикладом. Нехай ми маємо два підприємства, пише він, основний капітал кожного із них складає 100 тис. рублів. Допустимо, також, що кожне підприємство витрачає крім того у рік 50 тис. рублів оборотного капіталу і що витрати на ремонт основного капіталу і погашення зношеної його частини для кожного підприємства становлять 10 тис. рублів на рік. Щорічні витрати кожного підприємства в даному випадку складуть однакову суму у 60 тис. рублів. Якщо перше підприємство по результатам своєї діяльності отримає виручку у сумі 70 тис. рублів, друге – 80 тис., то виходить, що перше отримає чистого прибутку 10 тис. руб., а друге удвічі більше – 20 тис. А це значить, що друге підприємство з народногосподарської точки зору більш ефективне, а ніж перше. Однак, якщо допустити, що перше підприємство нічого не платить по позикам, а друге ведеться виключно на запозичений капітал (під 8 процентів річних), то у даному випадку за відрахуванням процентів по кредиту друге підприємство дасть своєму власнику не 20 тис., а всього 12 тис. рублів прибутку.

Виходячи з цих позицій, вчений підкреслює необхідність не просто розмірковувати про природу прибутку, але і звертає увагу на методикау його розрахунку, якщо, за його словами, ми маємо на увазі прибуток підприємства, а не окремого, того чи іншого, підприємця.

Свої теоретичні роздуми, які найбільш повно викладені у статті « Як визначити чистий прибуток підприємства», що була надрукована ще у 1911 році у журналі « Комерційний діяч», дослідник починає з відомої тези про те, що чистий прибуток є різницею « між загальною сумою цінностей, отриманих в результаті діяльності даного підприємства в визначений період часу, і сумою цінностей, витрачених у процесі цієї діяльності» (7. с.1). Тобто прибуток, на думку М. Туган-Барановського, – це просте перевищення доходів над витратами. При цьому він наголошує, що питання про структурні елементи витрат дуже неясне і може визивати широкі дискусії («доходи явні, а витрати - сумнівні»).

За спостереженнями М.Туган-Барановського, цінність витрат з господарської точки зору складається із наступних елементів:1) цінності витраченої праці;2) цінності «знищеної» в процесі діяльності підприємства сировини, допоміжних матеріалів, палива та інше; 3) « знищеної» у процесі виробничої діяльності підприємства частки

цінності машин, засобів виробництва, будівель і взагалі основного капіталу; 4) оплати всяких других цінностей, знищення яких потрібно було для забезпечення діяльності даного підприємства (витрати на транспорт, торгова реклама, накладні і торгові витрати, в тому числі і страхові премії).

На переконання вченого, у витрати підприємства не повинна включатися сплата прямих податків. Справа в тому, що прямі податки являють собою частку прибутку підприємства, яка «відбирається суспільною владою» і в цьому відношенні схожі на відсотки, які виплачуються кредиторам. Навпаки, непрямі податки (наприклад, акцизні збори) повинні обов'язково включатися у витрати підприємства. Аргументується це тим фактом, що непрямі податки перекладаються на ціну створюваної продукції і, таким чином, значно підвищують загальну виручку підприємства. Тобто виходить, що непрямі податки виплачуються не із прибутку підприємства, а із коштів безпосередніх покупців його продукції. Ось чому до чотирьох структурних елементів витрат підприємства, які перераховані вище, М.І.Туган-Барановський додає ще п'яту категорію - непрямі податки, які, хоча самі по собі, і не являються елементом затрат з «народногосподарської» точки зору, але все ж таки повинні рахуватися такими з позиції їх впливу на кінцеву продукцію підприємства.

Висновок. Таким чином, узагальнюючи все вищесказане, можна зробити висновок, що відомий український економіст М.І.Туган-Барановський зробив значний внесок в розвиток економічної теорії, дослідження соціально-економічної природи прибутку, визначення та методики розрахунку чистого прибутку підприємства.

Література

1. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3т. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 1. – 415с.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
3. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль./ Ф. Найт, пер. с англ. М.Я. Каждана. – М.: Дело, 2003. – 359 с.
4. Самуэльсон П. Экономика. – М.: «Алгон», 1994.- Т.2.- 415 с.

5. Туган-Барановський М.И. Социальная теория распределения. – СПб., 1913. – 96 с.
6. Туган-Барановський М.И. Теоретические основы марксизма. – СПб., 1905. – 218 с.
7. Туган-Барановський М.И. Коммерческий деятель. – 1911. – № 1. - С.1-5.

1. Marshall A. Pry`ncy`ry ekonomy`cheskoj nauky`: V 3t. – M.: Progress, 1993. – Т. 1. – 415s.

2. Shumpeter J. Teory`ya ekonomy`cheskogo razvy`ty`ya. – M.: Progress, 1982. – 455 s.

3. Najt F. Ry`sk, neopredelennost` y` pry`byl`./ F. Najt, per. s angl. M. Ya. Kazhdana. – M.: Delo, 2003. – 359 s.

4. Samuəl`son P. Ekonomy`ka. – M.: «Algon», 1994.– Т.2. – 415 s.

5. Tugan-Baranovs`ky`j M. Y`. Socy`al`naya teory`ya raspredeleny`ya. – SPb., 1913. – 96 s.

6. Tugan-Baranovs`ky`j M. Y`. Teorety`chesky`e osnovy marksy`zma. – SPb., 1905. – 218 s.

7. Tugan-Baranovs`ky`j M. Y`. Kommerchesky`j deyatel`. – 1911. – # 1. - S.1-5.

***Рецензент:** Балджи М.Д. д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету*

8.09.2015

УДК 338.4

Педько Ірина

**СЕЗОННИЙ ХАРАКТЕР ВИРОБНИЦТВА НА
ПІДПРИЄМСТВАХ-ВИРОБНИКАХ БЕТОНУ ТА ВИРОБІВ З
БЕТОНУ**

У статті розглянуто динаміку виробництва бетонних розчинів та виробів з бетону в Україні. Доведено, що всі вироби будівельного призначення характеризуються сезонним попитом, який обумовлено